

також книга професора Валерії Нічик «Требник Петра Могили в контексті церковної і культурної діяльності», а також збірник студентських наукових праць.

Вшановуючи митрополита, університет «Києво-Могилянська Академія» і Львівський музей історії релігії організували тематичні виставки. Музеем також виготовлена іменна керамічна медаль, організована виставка ікон доби Петра Могили. Життя і діяльність митрополита широко популяризується засобами масової інформації. Створено документальний фільм про П. Могилу.

На базі університету «Києво-Могилянська Академія» було проведено міжнародну студентську наукову конференцію «Петро Могила і його місце в історії України». 20 грудня 1996 року було проведене урочисте засідання, присвячене ювілею видатного культурного і церковного діяча України. Все це сприятиме засвоєнню уроків Петра Могили як церквою, так і світською владою, зміцненню діалогу між ними.

На заключення, хотілось би ще раз підкреслити, що саме завдяки ЮНЕСКО відзначення ювілею Київського Митрополита Петра Могили набуло міжнародного характеру, що духовна і культурна спадщина видатних діячів України стає надбанням світової громадськості.

В. П. ВАЩЕНКО

ВВІЗ КАПІТАЛІВ В ПРОМИСЛОВІСТЬ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ — НА ПОЧАТКУ 60-х РОКІВ ХІХ ст.

Дослідники історії Південної України відзначають, як правило, гостру нестачу капіталів для розвитку промисловості краю в дореформений період. Але втягнення ринків Південної України в систему всеросійського ринку та розширення їх зв'язків з портами зарубіжних країн, швидке зростання населення краю, надання царизмом пільг окремим групам населення покращували в регіоні умови для розгортання підприємницької діяльності в сфері промисловості. В зв'язку з цим зростало вкладення капіталів в промисли, мануфактури і перші фабрики Південної України. Оскільки місцеві купці віддавали, як правило перевагу заняттям торгівлею, помітну роль в інвестиціях в промисловість з кінця ХVІІІ ст. відігравали власники капіталів з інших районів Російської держави. Були й випадки ввозу капіталів з-за кордону.

Після включення Північного Причорномор'я до складу Російської імперії активно вкладались капітали в соледобувний промисел. Самосадні озера Південної України (кінбурнські або прогнойські, перекопські, керченські і евпаторські) становили основну частину подібних озер Європейської Росії. В 1863 році в самосадних озерах Росії було добуто 20 233 тис. пудів солі, в тому числі в Таврійській губернії 12 695 тис. пудів, тобто майже 63% солі, яку виломали в таких озерах. Продукція ж самосадних озер становила переважну частину виробленої в країні солі. В тому ж 1863 р. продукція кримських озер становила 53% солі, яку було вироблено в Росії¹. В першій половині XIX ст. поступово наростало видобування солі і в південнобессарабських озерах. Можливості зростання продукції промислу і значний постійний попит на неї на всеросійському ринку посилювали інвестиції в соледобування. Серед тих, хто брав на відкуп добування солі в регіоні (а в кінці XVIII ст. відкупна система широко практикувалась в ньому), були купці та представники інших верств населення Південної України й інших районів Російської держави.

Після указу від 4 березня 1794 року про віддачу кримських соляних озер на відкуп, серед відкупщиків був маріївський купець Смірнов, який вносив до казначейства щорічно 260 тис. крб. В 1799 році відкуп на добування солі в Криму взяли дуже впливові в фінансових і торговельних колах Росії компаньони — мільонери петербурзький банкір Абрам Перетц і херсонський купець Микола Штігліц². Таврійський цивільний губернатор у звіті за 1803 р. писав, що компаньони продали солі 382 тис. пудів на суму 516 тис. крб., з яких майже половина становила їх прибуток³ (М. Штігліц на соляному відкупі нажив великі суми грошей і в подальшому придбав 200 тис. десятин землі). В 1808 і 1809 рр. А. Перетц поставив в різні райони країни 3 347 тис. пудів солі⁴, що вимагало використання великого капіталу і принесло підприємцю, безсумнівно, великі прибутки.

Підвищення цін на сіль⁵, зловживання відкупщиків, низькі прибутки держави від промислу, вимоги громадськості підштовхнули царизм до скасування відкупів у галузі соледобування. В травні 1801 року було підписано царський указ, який встановив, щоб після завершення строку діючих контрактів соляні підприємства на відкуп не передавались. Приватні особи могли добувати сіль в озерах на поміщицьких землях і при виконанні певних умов і на окремих озерах,

які перебували у віданні казни. Південнобессарабські озера здавались у відкуп до 1823 року⁷.

З часом виявилось, що казенний соляний промисел переживає кризу, що проявилось у падінні видобутку солі і державних прибутків від нього. Це змусило царський уряд відмовитись від державної монополії на соледобування. В 1858 році були затверджені і в 1859 р. опубліковані «Правила, на основанні коих должны быть производимы добыча и продажа соли частным лицам из крымских казенных внутренних озер»⁸, що відкрило нові широкі можливості для вкладання капіталів у соледобувну промисловість. І знову ж таки частина капіталів надходила з інших районів Російської держави. В 1861 р. калужський купець Ілля Коробов звернувся до царя з проханням віддати йому у відкуп на 8 років кінбурнські озера. Він писав, що буде платити казначейству щорічно по 10 тис. крб., вдвічі більше своїх попередників. Серед відкупщиків І. Коробов згадує якогось Перетца, який тримав на відкупі кінбурнські і кримські озера⁹.

Добуванням солі на Півдні України займалось і багато дрібних підприємців, які оперували невеликими капіталами. Серед них було багато тих, хто приходив з інших губерній. В 1845 р. на південнобессарабських озерах добуванням солі займалось 658 дрібних підприємців, серед яких лише 254 були місцевими жителями¹⁰. Інші були з сусідніх і віддалених губерній. В описі Київської губернії кінця 40-х років відзначалось, що скупщики з цієї губернії діяли біля південнобессарабських озер¹¹.

Південна Україна мала сприятливі умови для розвитку рибальського промислу. В 50-і роки лише Азовське море за підрахунками академіка Г. М. Бера давало 16% вилова риби в Росії¹². Продукція промислу збувалась у різних районах країни. Капітали, які давали можливості значно збільшувати вилов риби, були і місцеві і ввезені з інших районів Російської імперії. В 1821 р. у Дніпровському повіті Таврійської губернії за офіційними даними рибальським промислом займались до 1200 тис. чоловік «хозяев с рабочими» «из числа жителей и приходящих из соседних губерний»¹³. В кінці 50-х років автор огляду Херсонської губернії А. Шмідт писав, що на Дніпро приїздили промисловці з Київської і Полтавської губерній¹⁴.

В риболовний промисел проникали й купці, які вкладали в нього значні капітали. Одним із шляхів проникнення великого капіталу в промисел було отримання відкупів на риб-

ні ловлі. За відкупи відбувалась гостра боротьба. В 1827 р. купці брати Антимонови за відкуп на 4 роки на чорноморські рибні ловлі готові були сплатити 216 тис. крб. Але в результаті конкурентної боротьби купців на торгах в Петербурзькій казеній палаті відкуп було віддано за 330 тис. крб.¹⁵. Інколи відкупщики не лише надавали за плату дрібним підприємцям і рибалкам можливість ловити рибу на тих чи інших ділянках акваторії, яка перебувала на відкупі, але й купували, розширювали існуючі чи засновували нові «рибні заводи». Окремі рибодобувні і рибообробні підприємства відкупщиків були порівняно крупними мануфактурами, в які вкладались великі для того часу капітали. В 1840 р. взяв у відкуп всі місця рибних ловель, які були підвідомчі Палаті державного майна в Ізмаїльському градоначальстві, варшавський купець Широков. Він витіснив дрібних підприємців прибрав до рук 35 «рибних заводів» побудував за 35 тис. крб. рибопереробне підприємство на острові в гирлі Дунаю. На побудову 47 баркасів було витрачено ще 10 тис. крб.¹⁶.

Інтенсивно ввозились капітали на початку ХІХ ст. і в галузі промисловості, які мали тісний зв'язок з розвитком зовнішньої торгівлі.

Перші канатні мануфактури на півдні України були засновані вихідцями з району розвиненого канатного виробництва на Брянщині. Інвестиції в розвиток цих підприємств здійснювали купці, які торгували в Південній Україні або знали про великий попит на канати в чорноморсько-азовських портах, про можливість отримувати великі прибутки від канатних мануфактур. Найбільш крупним центром виробництва канатів в регіоні стає Одеса. Перші канатні мануфактури були засновані на початку ХІХ ст. в 1803 році почало працювати підприємство по виробництву канатів брянських купців Іллі Новікова та Івана Макеева¹⁷. У 1809 році в місті діяли 3 канатні мануфактури І. Новікова, І. Макеева (компаньйони розділились) та Івана Утінкова (теж брянського купця)¹⁸.

В 1811 р. будівельний комітет відвів місце в Одесі для мануфактури брянському купцю Юхимові Некрасову¹⁹. У відомості «о фабриках и заводах за 1819 год» наведено дані про 7 підприємств у Херсонській губернії. Їх власниками були брянські купці Юхим Некрасов та Іван Утінков, калужський купець Панас Мешков, орловський — Петро Курянов, калужський міщанин Пилип Пічурін, херсонський купець Степан Соколов і одеський (в минулому брянський) купець

Ілля Новіков²⁰. В Миколаєві в кінці 50-х років одна з двох канатних мануфактур належала купцям Гридіну й Чалову. В січні 1835 р. херсонський цивільний губернатор називає власника канатної мануфактури в Херсоні Василя Гридіна брянським купцем²¹. Деякі канатні мануфактури Південної України працювали у кооперації з підприємствами в центрі Росії. Частина власників канатних мануфактур в південноукраїнських містах були і власниками таких же підприємств в Центральному промисловому районі Росії. «Ведомость о состоянии канатных заводов с 1797 по 1803 год», називає серед власників чи співвласників канатних підприємств в Орловській губернії Панаса Мешкова, Івана Утінкова та Івана Мешкова, якому в 20—30-х рр. належала канатна мануфактура в Одесі. В Брянську мав канатне підприємство й І. Новіков²². Власники канатних мануфактур в південноукраїнських містах, котрі мали в інших районах країни канатні або прядивні підприємства, використовували вироблене на них прядиво на підприємствах в цих містах²³.

Капітали, які ввозились на Південь України, надходили й в інші галузі промисловості. Відомостей про це збереглося за дореформений період мало, оскільки офіційні установи такі капітали не контролювали і не фіксували їх. Але в розпорядженні дослідників окремі відомості про такий ввіз є. В червні 1859 р. в Одесі почав працювати великий паровий млин Семена Яхненка, члена родини, яка займала провідні позиції в цукроварінні на Київщині. В 1859 р. він виготовив понад половину продукції всіх млинів міста²⁴. В 1852 р. кілька компаньонів почали будувати в Херсоні підприємство для обробки шкір. Серед компаньонів був власник вовно-мийні у Москві Роме²⁵.

Серед інвесторів були й переселенці з інших країн. Дехто з них нагромадив капітали в місцях попереднього проживання, інші вже на Півдні України.

Документи, які збереглися, не розкривали історію походження капіталів та національну належність їх власників. Це ускладнює вивчення ролі іноземних інвестицій у розвитку промисловості регіону, змушує висловлювати ті чи інші припущення.

В Одесі в 1859 р. було зібрано відомості про промислові заклади 50 власників. Прізвища 19 з них дозволяють говорити про їх іноземне походження. Якась частина з них могла ввезти капітал при переселенні до міста.

В дореформений період були здійснені перші спроби

впровадження в розвиток промисловості й акціонерного іноземного капіталу. В 1825 р. була спроба утворити іноземну компанію, яка мала не лише розгорнути торгівлю в чорноморсько-азовському басейні, але і побудувати в регіоні паровий млин. В 1849—1850 рр. в Одесі побудував паровий млин представник нарізької борошномельної фірми Ж. Гом. Це підприємство разом змином Яхненка в 1850 році виробило 82,7% продукції парових млинів міста²⁶.

Ввіз капіталів здійснювався найбільш широко в ті галузі промисловості, які були найтісніше зв'язані з всеросійським та світовим ринками.

Можливість отримання більш високих прибутків, ніж в інших районах Російської держави заохочували до інвестицій в регіоні ініціативних підприємців з деяких промислових центрів українських і російських губерній.

Підприємницька діяльність цих вкладників капіталів прискорювала розвиток промисловості на півдні України. В комплексі з іншими факторами це обумовило помітну роль краю в консолідації економіки України в ХІХ ст., що серйозно впливала й на інші сторони життя українського народу.

ПРИМІТКИ:

1. Военно-статистический сборник. Выпуск IV. Россия. СПб., 1871. С. 314.
2. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Одесса, 1853. Ч. П. С. 481.
3. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. Симферополь, 1951. Т. 1. С. 112.
4. Киевская старина. 1884. № 1. С. 6.
5. Російський державний історичний архів (РДІА). Ф. 1152. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 7—8. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 385. Арк. 1.
6. Херсонський цивільний губернатор повідомляв міністру внутрішніх справ у зв'язку з поданням звіту за 1805 р., що ціна на сіль «необыкновенно возвысилась». Підвищення цін на пуд солі відзначалось в цей час і в Катеринославській губернії (РДІА. Ф. 1281. Оп. 1. Спр. 16.5. Арк. 55. Спр. 184. Арк. 35).
7. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. П. С. 486.
8. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825. 1860. М., 1981. С. 173—175.
9. РДІА. Ф. 1307. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 2—5.
10. Жуков В. И. Города Бессарабии 1812—1861 годов. Кишинев, 1964. С. 138.
11. Статистическое описание Киевской губернии. СПб., 1852. Ч. 3. С. 519.
12. Дулов А. В. Географическая среда и история России (конец XV—середина ХІХ в.). М., 1983. С. 83.

13. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 1. Оп. 190. Спр. 68. Арк. 155—157.
14. Матеріали для географії та статистики Росії. Т. 24. Херсонська губернія. СПб., 1863. Ч. П. С. 281.
15. РДІА. Ф. 560. Оп. 7. Спр. 424. Арк. 9.
16. Дунайские рыбные ловли в Бессарабской области. // Журнал МВД. 1846. Ч. 13. С. 78—54; Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. П. С. 432—434.
17. РДІА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 1—1.
18. ДАОО. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 1262. Арк. 92.
19. Там само. Спр. 1740. Арк. 3.
20. РДІА. Ф. 18. Оп. 2. Спр. 290. Арк. 182, 184, 189—191.
21. Там само. Спр. 753. Арк. 124; Список фабрикантам и заводчикам Российской империи 1832. СПб., 1833. Ч. П. С. 812.
22. РДІА. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 6. Арк. 21—22, 25—27.
23. Там само. Ф. 18. Оп. 2. Спр. 290. Арк. 189—190; Спр. 191. Арк. 1—3; Ф. 1. Оп. 16. Спр. 6. Арк. 21—26; ДАОО. Ф. 1. Оп. 190. Спр. 11. Арк. 24.
24. Підраховано за даними Головного статистичного комітету Новоросійського краю. Див.: ДАОО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 7—11.
25. Матеріали для географії та статистики Росії. Т. 24. С. 431.
26. ДАОО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 1—74.

Н. М. ФРОЮК

ВКЛАД ЕТНІЧНИХ ГРУП ОДЕСИ У РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В КІНЦІ ХVІІІ — 1-Й ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Протягом 1-ї половини ХІХ століття Одеса перетворилась на одне з квітучих міст, з розвинутою економікою та культурою. Цьому сприяв цілий ряд факторів. Це і вигідне географічне положення, що давало можливість успішно розвивати зовнішню торгівлю і ліберальне ставлення царського уряду, яке проявлялось, зокрема, в створенні сприятливих умов для швидкого заселення міста, вдалий добір ним адміністраторів для управління краєм. З перших днів свого існування Одеса була відкрита для людей різних соціальних станів, національностей та віросповідань. Тож першими жителями були колишні запорозьські козаки, українці та росіяни з різних губерній імперії, в тому числі і збігли селяни; іноземні купці чи просто переселенці, яких уряд гостинно запрошував для швидкої колонізації Південної України. Це сприяло формуванню інтернаціонального складу міста. Представники різноманітних національностей утворили свої етнічні групи, які внесли вагомий вклад у соціально-економічний розвиток Одеси.